

دانشگاه باقرالعلوم « علیه السلام »

دانشکده: علوم سیاسی، علوم اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: علوم سیاسی گرایش مسائل ایران

عنوان:

کاربرد آینده پژوهی در مطالعات سیاسی

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر غلامرضا بهروزی لک

استاد مشاور:

دکتر محمد رحیم عیوضی

نگارش:

سید حسین میر خلیلی

شهریور 1390

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقرالعلوم « علیه السلام »

دانشکده: علوم سیاسی، علوم اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم سیاسی گرایش مسائل ایران

عنوان:

کاربرد آینده پژوهی در مطالعات سیاسی

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر غلامرضا بهروزی لک

استاد مشاور:

دکتر محمدرحیم عیوضی

نگارش:

سیدحسین میر خلیلی

شهریور 1390

تقدیم به:

وجود نازنین حضرت ولی عصر امام زمان (عج) که عالم، منتظر عدالت گستری اوست.

سپاس و قدردانی

سپاس خدایی را که به ما توفیق و سعادت عنایت کرد تا بتوانیم در راه کسب علم و دانش گام برداریم. در آغاز بر خود فرض می‌دانم از اساتید گرامی و ارجمندی که بنده را در تدوین رساله حاضر، یاری رساندند؛ به خصوص آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر غلامرضا بهروزی‌لک و دکتر محمدرحیم عیوضی که راهنمایی و مشاوره این اثر را بر عهده داشتند، تشکر و قدردانی نمایم.

همچنین در خاتمه شایسته است تا از مرحوم ابوی گرامی‌ام سید محمدعلی میرخلیلی، که تمام وجودش را صرف خدمت به ما کرد تا بتوانیم در محیطی آرام و صمیمی کسب علم و دانش کنیم و نیز از مادر گرامی‌ام که همیشه در کنار ما بوده و در تمام مراحل پشتیبان و حامی بوده است، تشکر و قدردانی ویژه نمایم.

چکیده:

در جامعه علمی جهان، علم سیاست از جمله علمی است که کنشگران آن نقش مهم در شناسایی خط‌مشی‌ها، اتخاذ تصمیم‌ها و حرکت برای نیل به آینده مطلوب کشورها دارند. دستیابی به آینده مطلوب یکی از اساسی‌ترین آرمان‌های عالمان علم سیاست است. سوق دادن جامعه از وضع موجود به وضع مطلوب یکی از مهم‌ترین دلمشغولی‌های سیاست‌پژوهان و سیاست‌گذاران بوده است. آینده‌پژوهی با نگاه آگاهانه، دقیق و با استفاده از روشها و تکنیک‌های خود به ارائه راهکارهایی پیرامون مواجهه و مدیریت تغییرات و تحولات و ایجاد یک چشم انداز جامع و عملی از مطالعات سیاسی می‌پردازد. بنابراین شناخت تغییرات و تحولات در عرصه مطالعات سیاسی، تصمیم‌گیران و سیاستمداران را نسبت به تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری و برنامه ریزی دقیق‌تر یاری می‌نماید و آنها را برای مواجهه فعالانه‌تر با چالش‌های پیش روی آگاه می‌سازد. در پژوهش پیش رو با استفاده از چارچوب ترابط بین علوم، کاربرد آینده‌پژوهی در مطالعات سیاسی را در حوزه‌های مختلف آن نشان دادیم. ارتباط این دو به صورت تعاملی می‌باشد و هر دو حوزه بر یکدیگر تأثیرگذارند. در پژوهش پیش رو ما کاربرد آینده‌پژوهی در مطالعات سیاسی با گرایش مباحث نظری و اندیشه‌ای و جامعه‌شناسی سیاسی و گرایش روابط بین‌الملل نشان داده‌ایم. در مباحث نظری و اندیشه‌ای ضرورت تصویرپردازی به عنوان یکی از مهم‌ترین روش‌ها و رویکردهای آینده‌پژوهی در حوزه علوم سیاسی به منزله گامی مهم در دستیابی به آینده مطلوب مطرح می‌باشد. آینده‌پژوهی با رویکرد تصویرپردازی خود سازگاری و پیوند عمیقی با یوتوپیا (جامعه مطلوب) اندیشه سیاسی دارد. در جامعه‌شناسی سیاسی نشان خواهیم داد که در بیشتر فعالیت‌های آینده‌پژوهانه، صبغه جامعه‌شناسانه وجود دارد، چراکه عمده تحولات در بستر جامعه شکل می‌گیرد. تکنیک‌ها و روش‌های آینده‌پژوهی می‌تواند ابزاری در دست جامعه‌شناسان باشد تا بتوانند مسیر تحولات و تغییرات اجتماعی را به درستی رصد کنند. در حوزه مباحث روابط بین‌الملل به این مطلب پرداخته ایم که با افزایش تغییرات و دگرگونی‌ها در سده‌های اخیر و ظهور مسائل جدید در عرصه جهانی، اتکا به روش‌های آینده‌پژوهی رو به فزونی گشته است.

کلیدواژگان: آینده‌پژوهی، آینده‌نگاری، علم سیاست، یوتوپیا، روند، سناریو، روابط بین‌الملل.

فهرست

.....	چکیده:
1	مقدمه: طرح تفصیلی
2	بیان مسئله تحقیق:
2	اهمیت و فایده تحقیق:
3	سابقه تحقیق:
4	اهداف تحقیق:
4	اهداف خاص:
4	سوالات اصلی و فرعی تحقیق:
4	سوالات فرعی:
5	چهارچوب نظری تحقیق:
6	فرضیه های تحقیق:
6	پیش فرض های تحقیق:
6	روش انجام تحقیق:
6	روش گردآوری اطلاعات:
6	ابزار گردآوری اطلاعات:
7	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:
7	سازمان دهی تحقیق:
9	فصل اول: کلیات و مفاهیم
10.....	مقدمه:
11.....	گفتار اول: آینده پژوهی
12.....	تعریف و مفهوم شناسی آینده پژوهی:
16.....	تفاوت آینده پژوهی با برخی واژگان:
20.....	تاریخچه و پیشینه آینده پژوهی:
24.....	اهمیت و ضرورت آینده پژوهی:
27.....	گفتار دوم: مطالعات سیاسی
28.....	تعریف علم سیاست:

29.....ویژگی های علوم سیاسی:

32.....جمع بندی فصل اول:

Error! Bookmark not defined. فصل دوم: عرصه ها، رویکردها و روش های آینده پژوهی

Error! Bookmark not defined. مقدمه:

Error! Bookmark not defined. گفتار اول: عرصه ها و رویکردهای آینده پژوهی

Error! Bookmark not defined. عرصه های آینده پژوهی:

Error! Bookmark not defined. رویکردهای آینده پژوهی:

Error! Bookmark not defined. رویکرد اکتشافی:

Error! Bookmark not defined. رویکرد هنجاری:

Error! Bookmark not defined. رویکرد تصویرپرداز:

Error! Bookmark not defined. سطوح و انواع آینده پژوهی:

Error! Bookmark not defined. گفتار دوم: روش های آینده پژوهی

Error! Bookmark not defined. پویش افقی

Error! Bookmark not defined. دلفی

Error! Bookmark not defined. تحلیل پیشران

Error! Bookmark not defined. چشم اندازسازی

Error! Bookmark not defined. پس نگری یا گذشته نگری

Error! Bookmark not defined. شبیه سازی یا بازی

Error! Bookmark not defined. توسعه و تحلیل سناریو

Error! Bookmark not defined. روش دیده بانی

Error! Bookmark not defined. تحلیل روند

Error! Bookmark not defined. پایش روند

Error! Bookmark not defined. برون یابی روند

Error! Bookmark not defined. مشاوره و هم فکری

Error! Bookmark not defined. مدل سازی

Error! Bookmark not defined. توفان فکری

Error! Bookmark not defined. جمع بندی فصل دوم:

Error! Bookmark not defined. ... فصل سوم: کاربردهای آینده پژوهی در مطالعات سیاسی (نظری و اندیشه‌ای)

Error! Bookmark not defined. مقدمه

Error! Bookmark not defined. یوتوپیا و کاربرد آینده پژوهی در اندیشه سیاسی

Error! Bookmark not defined. مفهوم و تاریخچه یوتوپیا

Error! Bookmark not defined. محور اول: یوتوپیا و آینده مطلوب

Error! Bookmark not defined. آینده پژوهی و ظرفیت های تحول در یوتوپیا شناسی نظریه سیاسی

Error! Bookmark not defined. جمع بندی فصل سوم:

Error! Bookmark not defined. ... فصل چهارم: کاربردهای آینده پژوهی در مطالعات سیاسی (جامعه شناسی سیاسی)

Error! Bookmark not defined. مقدمه:

Error! Bookmark not defined. جامعه شناسی سیاسی

Error! Bookmark not defined. وجوه جامعه شناسانه آینده پژوهی

Error! Bookmark not defined. تغییرات اجتماعی و انقلاب ها

Error! Bookmark not defined. جهانی شدن

Error! Bookmark not defined. جمع بندی فصل چهارم:

Error! Bookmark not defined. ... فصل پنجم: کاربرد آینده پژوهی در مطالعات سیاسی (روابط بین الملل)

Error! Bookmark not defined. مقدمه:

Error! Bookmark not defined. وضعیت روابط بین الملل

Error! Bookmark not defined. آینده پژوهی و روابط بین الملل

Error! Bookmark not defined. روش شبیه سازی

Error! Bookmark not defined. روش «فرآیند برنامه ریزی»

Error! Bookmark not defined. تحلیل روند

Error! Bookmark not defined. جمع بندی فصل پنجم:

Error! Bookmark not defined. ... نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined. ... منابع و مأخذ

Error! Bookmark not defined. ... Abstract:

مقدمه: طرح تفصیلی

بیان مسئله تحقیق:

علم سیاست به تحلیل و بررسی جنبه های سیاسی پدیده های اجتماعی نظر دارد. «تحلیل سیاسی به انسان کمک می کند تا جهانی را که در آن زندگی می کند بهتر بشناسد و از میان شقوق گوناگون پیش روی خویش بهترین را انتخاب کند و بالاخره موفق شود به تغییرات کوچک و بزرگ که هر کدام یکی از جنبه های لاینفک زندگی می باشند تأثیر بیشتر ببخشد. اگر آینده را متشکل از تعامل چهار عنصر رویدادها، روندها، تصویرها و اقدامات بدانیم، مطالعه و پردازش افق های آینده و به دست آوردن تصویر روشن و مطلوب از آن در گرو شناخت تغییرات و تحولات و نحوه مواجهه با آنهاست. ارائه چهارچوبی منسجم و دستیابی به درک نظام مند از پاسخ های محتمل به این تغییرات و تحولات نیازمند ابزارها، راهبردها و اقداماتی است. آینده پژوهی به عنوان یک دانش کاربردی یکی از ابزارهایی است که در تحقق و ایجاد این امر به ما کمک می کند. آینده پژوهی با نگاه آگاهانه، دقیق و با استفاده از روشها و تکنیک های خود به ارائه راهکارهایی پیرامون مواجهه و مدیریت تغییرات و تحولات و ایجاد یک چشم انداز جامع و عملی از آینده علم سیاست می پردازد. بنابراین شناخت تغییرات و تحولات در عرصه مطالعات سیاسی، تصمیم گیران و سیاستمداران را نسبت به تصمیم گیری، سیاستگذاری و برنامه ریزی دقیق تر یاری می نماید و آنها را برای مواجهه فعالانه تر با چالش های پیش روی آگاه می سازد، علاوه بر این روشهای آینده پژوهی می تواند موجب توسعه مطالعات سیاسی گردد. و این مهم تنها از طریق شناخت وجوه کاربردی روشهای آینده پژوهی در مطالعات سیاسی امکان پذیر می باشد.

اهمیت و فایده تحقیق:

اهمیت: با توجه به اهمیت روزافزون آینده پژوهی به عنوان دانش تعالی دنیای آینده و کاربرد آن در علوم مختلف و رشته های علمی، بررسی وجوه سیاسی آن و به بیان دیگر کاوش پیرامون کاربرد روشهای آن در مطالعات سیاسی می تواند برای ما حائز اهمیت باشد.

سابقه تحقیق:

آینده پژوهی به عنوان دانش کاربردی و مصطلح امروزی، حجم بسیاری از تحقیقات رو به خود اختصاص داده است، به گونه ای که علیرغم خاستگاه غربی این دانش و ماهیت سکولاریستی آینده پژوهی، اما اکنون در مجامع علمی و دانشگاهی کشورمان نیز، صاحب نظران مقالات متعددی پیرامون آینده پژوهی نگاشته اند. بسیاری نیز تلاش داشته اند تا آینده پژوهی را بومی سازی کنند. اما آنچه حائز اهمیت است، تکیه محققین بر بعد فناورانه آینده پژوهی بیشتر بوده است و عمده تحقیقات یا در بخش فناوری و حوزه صنایع دفاعی و نظامی بوده است و یا صرفاً بیان مفاهیم کلی آینده پژوهی با استفاده از منابع لاتین بوده است. از همین روست که یکی از مراکز فعال در کشورمان که به صورت تخصصی در زمینه آینده پژوهی فعالیت می کند، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی (مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی) می باشد که اکنون بعد از نزدیک دو دهه کتابها، مقالات و گزارش های بسیاری را در زمینه آینده پژوهی نگاشته است. آنچه در این میان، خلأ آن احساس می شود، جایگاه و نقش آینده پژوهی در علوم دیگر می باشد. امروزه به علت ماهیت بین رشته ای و حتی فرارشته ای آینده پژوهی، بسیاری از اندیشمندان غربی بر این نکته صحه گذاشته اند که می توان آینده پژوهی را در علوم انسانی به مانند علوم طبیعی به کار برد. یکی از شاخه های علوم انسانی به نام علوم سیاسی، کمتر مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است، گرچه اندیشمندان غربی برخی از فصول کتاب خود را به این مهم اختصاص داده اند، اما پژوهش جامع پیرامون این موضوع کمتر به چشم می خورد. این امر در میان صاحب نظران داخلی نیز صادق است، به گونه ای که با تحقیق و تفحص مختصر می توان دریافت پژوهش جامع و کاملی از جایگاه و کاربرد آینده پژوهی در علوم انسانی و به طور خاص علوم سیاسی وجود ندارد. البته تک نگاشت ها و مقالاتی در این زمینه نگاشته شده اند که در ادامه به برخی اشاره می کنیم، اما تحقیقات فوق نیز به تمام جنبه های علوم سیاسی و آینده پژوهی و اثرگذاری این دو بر یکدیگر نپرداخته اند.

یکی از مقالات مذکور، مقاله «جایگاه آینده پژوهی در علوم سیاسی» تألیف آقایان محمدرحیم عیوضی و علی نوازی می باشد، در این مقاله، مولفین ابتدا به مباحث مقدماتی از آینده پژوهی و ویژگی های آن پرداخته اند، سپس از خصیصه ها و اهداف علوم سیاسی سخن گفته اند و در ادامه پس از ذکر تاریخچه مختصر آینده پژوهی به ضرورت آموزش آینده پژوهی و تقویت رویکرد به

علوم سیاسی اشاره کرده‌اند. در تحقیق فوق، نگاهی همه جانبه به کاربرد آینده‌پژوهی در علوم سیاسی صورت نگرفته است، به گونه ای که تمام حوزه های علوم سیاسی از جمله مطالعات نظری و اندیشه ای، جامعه شناسی سیاسی و روابط بین الملل را در بگیرد.

مقاله دیگر مقاله «کاربرد آینده‌پژوهی در علوم سیاسی با تکیه بر روش تحلیل لایه‌لایه علت‌ها» تألیف آقای محمد حسینی‌مقدم می‌باشد. در مقاله فوق، نکته حائز اهمیت بررسی تخصصی کاربرد یکی از روش‌های آینده‌پژوهی در علوم سیاسی می‌باشد، روش تحلیل لایه‌لایه علت‌ها.

در تحقیق حاضر، ما به دنبال بررسی همه جانبه کاربرد آینده‌پژوهی در مطالعات سیاسی به معنای عام هستیم که شامل مباحث نظری، اندیشه‌ای، جامعه‌شناسی سیاسی و روابط بین‌الملل می‌باشد.

اهداف تحقیق:

هدف کلی: دستیابی به ابعاد و وجوه کاربردی روشهای آینده‌پژوهی در مطالعات سیاسی.

اهداف خاص:

1. شناخت روش‌های آینده‌پژوهی و بررسی ارتباط آنها با تغییرات و تحولات سیاسی؛
2. شناسایی ظرفیت‌های آینده‌پژوهانه گرایش‌های نظری، جامعه‌شناسی و روابط بین‌الملل.

سوالات اصلی و فرعی تحقیق:

سؤال اصلی: رویکردها و روشهای آینده‌پژوهی چه کاربردی در مطالعات سیاسی دارد؟

سوالات فرعی:

1. آینده پژوهی چیست و دارای چه رویکردهایی می باشد؟
2. کاربرد آینده پژوهی در مطالعات نظری و اندیشه سیاسی چیست؟
3. کاربرد آینده پژوهی در مطالعات جامعه شناسی سیاسی چیست؟
4. کاربرد آینده پژوهی در مطالعات روابط بین الملل چیست؟

چهارچوب نظری تحقیق:

آینده پژوهی از فقدان یک تئوری جامع رنج می برد و آینده پژوهان بیشتر متخصصان حوزه خاصی هستند تا یک تئوری پرداز. پیشرفت های شگرفی که آینده پژوهی نوین در جهت شناخت تغییرات و نحوه ی کشف الگوهای مطلوب از آینده در عرصه های مختلف داشته است، زمینه ی مناسبی را برای شناخت ارتباط عمیق بین علوم مختلف فراهم ساخته است. اهمیت جایگاه علوم انسانی به مثابه علوم و فناوری هایی که در ذات خود نوعی فناوری نرم هستند، در سند چشم انداز بیست ساله و کلان جمهوری اسلامی ایران، از جمله موضوعاتی است که علاوه بر اندیشمندان رشته های مختلف علوم انسانی، توجه آینده پژوهان را نیز در دو حوزه آموزش و پژوهش برانگیخته است. بنابراین دانش فرارشته ای آینده پژوهی در ترسیم روندها برای آینده مطلوب در حوزه علوم انسانی به طور عام و علوم سیاسی به طور خاص، به صاحب نظران کمک بسیاری خواهد کرد.¹

از همین روست که اندیشمندان قلمرو آینده پژوهی را آن چنان گسترده دانسته اند، که در حوزه های گوناگون علمی (فناوری، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و حتی مذهبی) کاربرد دارد و نفوذ پیدا کرده است. دانش آینده پژوهی پیوندهایی استوار و ناگسستنی با علوم اجتماعی، علوم سیاسی، جامعه شناسی، ریاضی، تحقیق در عملیات، رایانه و شبیه سازی، آمار و احتمالات و بسیاری از حوزه های دیگر دارد. بنابراین به درستی یکی از ویژگی های اصلی حوزه ی مدرن آینده پژوهی را می توان توجه عمده به مسائل انسانی، اجتماعی، سازمانی، فرهنگی، بهداشتی، زیست محیطی، ژنتیکی، جمعیت شناسی و ... دانست. اگرچه در کنار آن، ویژگی های دیگری نظیر درهم تنیدگی² و نفوذ علوم مختلف در آن؛ اتکا بر علم و فناوری؛ توجه جدی به عدم قطعیت ها؛ تلاش در ارائه ی الگوها، مدل ها و سناریوهای آینده و... را نیز می توان ذکر کرد.³

1. آینده پژوهی: فرهنگ و دانشگاه، سخن سردبیر، دوماهنامه داخلی جشنواره بین المللی فارابی، ش 27 خرداد و تیر 1391، ص 5.

2. Interaction

3. سعید قربانی، بنیان های معرفت شناسی آینده پژوهی، دوماهنامه داخلی جشنواره بین المللی فارابی، ش 27 خرداد و تیر 1391، ص 35.

در جامعه علمی جهان، علم سیاست از جمله علوم است که کنشگران آن نقش مهم در شناسایی خط‌مشی‌ها، اتخاذ تصمیم‌ها و حرکت برای نیل به آینده مطلوب کشورها دارند. دستیابی به آینده مطلوب یکی از اساسی‌ترین آرمان‌های عالمان علم سیاست است. سوق دادن جامعه از وضع موجود به وضع مطلوب یکی از مهم‌ترین دلمشغولی‌های سیاست‌پژوهان و سیاست‌گذاران بوده است. بنابراین الگویی که برای این تحقیق به دنبال آن هستیم الگویی از بررسی ترابط علوم می‌باشد؛ به نحوی که ارتباط بین آینده‌پژوهی و علوم سیاسی را بررسی نماییم که آیا رابطه آنها به صورت تباین است، یا به صورت تعامل؛ البته ما در این پژوهش پس از اثبات تعامل میان این دو حوزه به تأثیر و کاربرد آینده‌پژوهی بر علوم سیاسی خواهیم پرداخت.

فرضیه های تحقیق:

رویکردها و روش‌های آینده‌پژوهی در حوزه مباحث نظری، اندیشه‌ای و جامعه‌شناسی سیاسی و مباحث روبات بین‌الملل کاربرد دارد.

پیش فرض های تحقیق:

تفکر پیرامون آینده برای فعالیت‌ها و اقدامات کنونی انسان‌ها امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. اگرچه آینده امری قطعی و محتوم نیست و از طرفی غیر قابل پیش‌بینی اما نتایج برخاسته از فعالیت‌ها و اقدامات فردی و جمعی انسان‌هاست، و در نهایت اینکه آینده‌پژوهی از ابزارهای علمی و منطقی بهره می‌گیرد.

روش انجام تحقیق:

روش این تحقیق توصیفی - تحلیلی است.

روش گردآوری اطلاعات:

روش گردآوری اطلاعات این تحقیق، به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

ابزار گردآوری اطلاعات:

ابزار گردآوری این پژوهش، بیشتر از طریق فیش برداری است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

روش این تحقیق توصیفی - تحلیلی است.

سازمان دهی تحقیق:

فصل اول: کلیات و مفاهیم شامل چیستی آینده پژوهی؛ اهمیت و ضرورت آینده پژوهی، تاریخچه، چیستی علوم سیاسی، ویژگی های علوم سیاسی و...

در فصل اول پژوهش حاضر که به کلیات و مفاهیم اختصاص دارد، بحث در دو گفتار آورده شده است، گفتار اول به طور جامع و کامل به بحث درباره مفاهیم «آینده پژوهی» اختصاص دارد؛ در ادامه به تاریخچه و پیشینه آینده پژوهی اشاره شده و سعی شده تصویری روشن از خاستگاه این دانش ارائه گردد. در بخش دیگر گفتار اول ما اهمیت و ضرورت آینده پژوهی را ترسیم. و در گفتار دوم فصل، به بحث درباره مطالعات سیاسی و مفهوم علم سیاست پرداختیم.

فصل دوم: عرصه ها ، رویکردها و روشهای آینده پژوهی؛

در فصل دوم ما در دو گفتار به بررسی عرصه ها، رویکردها و روش های آینده پژوهی خواهیم پرداخت. در گفتار اول ما نشان خواهیم داد که آینده پژوهی با بسیاری از علوم ارتباط دارد و عرصه های این دانش دارای گستردگی زیادی است، همچنین رویکردهای اصلی آینده پژوهی را مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد و در گفتار دوم به بحث درباره روش های آینده پژوهی خواهیم پرداخت.

فصل سوم: کاربردهای آینده پژوهی در مطالعات سیاسی (نظری و اندیشه ای)؛

در این فصل ما در ابتدا به پیشینه مختصری از یوتوپیا می پردازیم، در ادامه به ارتباط بین یوتوپیا و آینده مطلوب (رویکرد تصویرپرداز آینده پژوهی) پرداخته می شود؛ و در نهایت ظرفیت های تحول گرایانه آینده پژوهی در یوتوپیا شناسی نظریه سیاسی را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

فصل چهارم: کاربردهای آینده پژوهی در مطالعات سیاسی (جامعه شناسی سیاسی)؛

در این فصل ما ابتدا اختصاراً به بررسی جامعه شناسی سیاسی خواهیم پرداخت و سپس به طور مصداقی چند مورد از بحث های جامعه شناسی که آینده پژوهی در آنها کاربرد دارد را بحث خواهیم کرد؛ بحث از تغییرات اجتماعی و انقلاب ها و همینطور بحث جهانی شدن.

فصل پنجم: کاربردهای آینده پژوهی در مطالعات سیاسی (روابط بین الملل).

در این فصل ابتدا ما به بحث درباره وضعیت روابط بین الملل در مطالعات سیاسی می پردازیم. سپس با توجه به روش های متعدد آینده پژوهی، کاربرد سه روش آینده پژوهی در مطالعات بین الملل را بررسی می نماییم: روش «شبه سازی»، «فرآیند برنامه ریزی» و «تحلیل روند».

فصل اول: کلیات و مفاهیم

مقدمه:

در فصل اول این تحقیق و در گفتار اول به بررسی مفهوم آینده پژوهی و تعاریف آن خواهیم پرداخت و آن گاه با توجه به اینکه قرار است در پژوهش حاضر به کاربرد آینده پژوهی در مطالعات سیاسی پرداخته شود؛ گفتار دوم را به بحث و بررسی پیرامون مفهوم علم سیاست اختصاص خواهیم داد و در نهایت، در گفتار سوم این فصل به الگوی تحلیل که این پژوهش به دنبال آن است، خواهیم پرداخت.

آینده پژوهی^۱، آینده شناسی^۲، آینده نگاری^۳، پیش بینی^۴ و مفاهیم مشابه این مفاهیم؛ اصطلاحات و واژه هایی هستند که کم و بیش در نوشته ها و رویکردهای علمی و پژوهشی دیده می شود. در واقع، امروزه رشته های علمی جدیدی که هدف آنها مطالعه منظم آینده است، معروف به آینده پژوهی، آینده نگری و یا پژوهش های معطوف به آینده هستند و کارشناسان و پژوهشگران آن، آینده پژوه^۵ نامیده می شوند.^۶ در این فصل از پژوهش و در گفتار اول به بحث پیرامون آینده پژوهی خواهیم پرداخت؛ بحث هایی از قبیل تعریف و مفهوم شناسی آینده پژوهی، اهمیت و ضرورت آینده پژوهی، تمایزات این واژه با واژگان دیگر، پیشینه و تاریخچه آینده پژوهی و ... و در گفتار دوم به بحث پیرامون علم سیاست (مطالعات سیاسی) خواهیم پرداخت؛ بحث هایی از قبیل تعریف و مفهوم شناسی، ویژگی های علم سیاست و

-
1. Futures Studies
 2. Futurology
 3. Foresight
 4. Forecast
 5. Futurist

6. ریچارد اسلاتر، و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوبین؛ مفاهیم، روش ها و ایده های آینده پژوهی، عقیل ملکی فر و همکاران، چاپ اول، تهران، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، 1384، ص 20 .

گفتار اول: آینده‌پژوهی

تعریف و مفهوم شناسی آینده پژوهی:

امروزه مراکز، سازمان ها و آینده پژوهان بسیاری وجود دارند که هر یک تعاریف مستقل خود را ارائه کرده اند، که یکی از دلایل آن وجود رویکردهای متعدد این حوزه می باشد. اما در تعاریف ارائه شده نقاط و وجوه مشترکی وجود دارد که ما سعی می کنیم این نقاط را برجسته کرده و در نهایت تعریف جامعی از آینده پژوهی به دست آوریم. آینده پژوهی می باشد که در لغت بیان کننده مطالعات آینده یا مطالعات مربوط به آینده می باشد، گرچه بسیاری این واژه را مترادف واژگانی چون آینده اندیشی، آینده نگاری و حتی آینده شناسی می دانند اما به واقع این مترادف درباره برخی اشتباه می باشد کما اینکه در بخش مربوطه توضیحات کافی در این باره ارائه خواهیم نمود تا تفاوت های این واژگان روشن گردد.

اما در ارتباط با اصطلاح آینده پژوهی، در تعاریف متعددی که آورده شده هر کدام از منظری خاص به آن نگاه کرده اند؛ که سعی می شود در ادامه بر اساس فاکتورها و مشخصه هایی که برای آینده پژوهی آورده شده آن را دسته بندی نموده و در نهایت تعریف جامعی به دست آوریم.

تعاریف دسته اول تعاریفی هستند که ناظر به استقلال این حوزه پژوهشی می باشند، حوزه ای که در آن آینده پژوهی به عنوان یک مقوله میان رشته ای شناخته می شود؛ و به تبع آن آینده پژوهی علم و دانش شمرده می شود. آینده پژوهی در این دسته از تعاریف به عنوان یک مقوله میان رشته ای شناخته می شود که ابتدا در پی کشف و شناسایی آینده های ممکن، محتمل و مطلوب و در ادامه به کارگیری آن در زمان حال می باشد. «آینده پژوهی در این صورت یک هدف را دنبال می کند و آن تولید روشمند دانش راهنما و استفاده بیشتر از ملاحظات آینده محور در فرآیند تصمیم گیری است.»¹ در یکی از تعاریفی که می توان آن را در این دسته گنجانند «آینده پژوهی یک حوزه مطالعاتی و تحقیقاتی چند رشته ای می باشد که به توصیف و

1. پرو میچیچ، آینده پژوهی و مدیریت آینده در سی دقیقه، عبادالله حیدری، چاپ اول، تهران، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، 1387، ص 11.

توضیح و ارائه دیدی وسیع به پدیده های اجتماعی و فرآیندهای تغییر و توسعه حوزه های مختلف فعالیت بشر می پردازد.^۱

وندل بل^۲ به عنوان یکی از پیشگامان عرصه آینده پژوهی تعاریف و توصیفات خوبی درباره آینده پژوهی بیان کرده است، وی معتقد است آینده پژوهی یک عرصه جدید پژوهشی در حال رشدی است که دربرگیرنده تفکر نظام مند و صریح درباره آینده های جایگزین (بدیل) می باشد. وی در یک تعریف از آینده پژوهی می گوید: « بررسی دیدگاه ها و مطالعه نظامند آینده های جایگزین به منظور کمک به مردم در انتخاب و خلق مطلوب ترین آینده. آینده پژوهان ترکیب های مختلفی از دانش گذشته، دانش حال، تخیل، امیال و نیازها را برای دسترسی به این هدف به کار می گیرند. علاوه بر این آینده پژوهان سعی دارند تا پیامدهای پیش بینی نشده، ناخواسته و تشخیص داده نشده فعالیت ها اجتماعی را کشف کنند.»^۳ این عرصه بر پایه چشم اندازهای ویژه و مفروضاتی استوار است که از تئوری ها، روش ها و ارزش های خاصی استفاده می کند.^۴ بل تعریف جامعه شناختی از آینده پژوهی نیز ارائه کرده است: آینده پژوهی، بخشی از اومانیسیم^۵ یا انسان گرایی مدرن است که هم فلسفی است و هم علمی و ماهیتاً سکولار است. آینده پژوهان، یعنی فعالان حوزه مطالعات آینده تلاش می کنند تا از آینده، رمزگشایی کنند، روش های خود را شفاف سازند، نظام مند و عقلایی عمل کنند و نتایج مطالعاتشان را بر مشاهدات تجربی واقعیت بنا نهند.^۶

اگر بخواهیم آینده پژوهی را در یک نگاه از دیدگاه وندل بل بررسی نماییم، می توانیم به سه مؤلفه کلیدی اشاره نماییم: 1. بیان پیامدهای آتی تصمیمات فعلی؛ 2. پیش بینی مسائل و مشکلات آینده؛ 3. آغاز طراحی راه حل های بدیل.

1. سهیل عنایت الله، پرسش از آینده؛ آینده پژوهی به مثابه ابزار تحول سازمانی و اجتماعی، مسعود منزوی، تهران، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، 1388، ص 7.

2. Wendell Bell

3. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies; New Brunswick(USA) and London(UK): Transaction Publishers, 2003, p 2 .

4. Ibid, p 2 .

5. Humanism

6. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies, 2003, p 3 .

تعاریف دسته دوم تعاریفی هستند که آینده پژوهی یک علم و دانش محسوب می گردد؛ امروزه گسترش مطالعات آینده پژوهی در مؤسسات، مراکز علمی و دانشگاهی در سرتاسر جهان با پذیرش این مطلب همراه بوده است که آینده پژوهی یک حوزه و دانش مستقل می باشد. در این صورت «آینده پژوهی دانشی و معرفتی است که به مردم کمک می کند تا نگاهشان نسبت به رویدادها، فرصت ها و چالش های احتمالی آینده تغییر کند و همچنین به آنها کمک می کند با کاهش ابهام ها، توانایی انتخاب های هوشمندانه خود و جامعه خود را افزایش داده تا از این طریق بدانند به کجاها می توانند بروند(آینده های اکتشافی)، به کجاها باید بروند(آینده های هنجاری)، و از چه مسیرهایی می توانند راحت تر و مطمئن تر به آینده های مطلوب خود برسند(راهبردهای معطوف به خلق آینده)»^۱ در حقیقت، در اینجا، آینده پژوهی، دانش و معرفت «شکل بخشیدن به آینده» به گونه آگاهانه، فعالانه و پیش دستانه می باشد.^۲ می توان گفت ذکر قیود آگاهانه، فعالانه و پیش دستانه ناظر به این مطلب است که هر نوع دانشی که بدون آگاهی و به طور نامنظم در پی کشف و شکل بخشیدن به آینده باشد آینده پژوهی نیست، همینطور نگاه منفعلانه به آینده، ناظر به آینده پژوهی نیست. و در نهایت اینکه نگاه پیش دستانه بیان کننده این مطلب است که با شناخت آینده از تغییرات آن آگاه شده و از این طریق می توان به مقابله به آن پرداخت.

عقلانیت، تکرارپذیری، بهره گیری از ابزارهای علمی و منطقی جهت مطالعه آینده و در نهایت استفاده از روش های علمی از ویژگی های دانشی به حساب می آید به نام آینده پژوهی. آینده پژوهی در اینجا دانشی خردمندانه به حساب می آید که با کمک روش های علمی و ایجاد گفتمان های معطوف به آینده و ترسیم تصویرهای بزرگ آینده، رفتار امروز را تقریر می کند.^۳

سهیل عنایت الله، آینده پژوه برجسته نیز تعریف معرفت شناسانه ای از آینده پژوهی ارائه کرده است: آینده پژوهی، بررسی نظام مند آینده های ممکن، محتمل و مرجح، جهان بینی ها و پشتوانه های اساطیری هر آینده است. آینده پژوهی از دیرباز مشتمل بر بررسی نیروهای بیرونی

1. مهدی محمودی و عطا عباسی، گزارش: آینده پژوهی و نقش آن در سیاست گذاری علم و فناوری: تهران، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، 1384، ص 3.

2. عقیل ملکی فر و همکاران، الفبای آینده پژوهی: علم و هنر کشف آینده و شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا، چاپ سوم، تهران، انتشارات کرانه علم، 1386، صص 20-40.

3. سعید خزایی، آینده پژوهی نیاز امروز ضرورت فردا، کارگاه آموزشی، تهران، 1388، ص 6.

و تأثیرگذار بر آینده (طالع‌بینی و پیش‌گویی) بوده که بعدها به سمت مطالعات ساختاری (الگوهای تاریخی تغییر؛ ظهور و سقوط ملتها و نظام‌ها) و عاملیت انسانی (مطالعه و خلق تصاویر مرجح مربوط به آینده) حرکت کرده است.^۱ با توجه به دسته بندی از تعاریفی که ارائه گردید می‌توان ویژگی های آینده پژوهی را در چند دسته تقسیم بندی کرد:

الف) آینده‌پژوهی؛ هنر شکل دادن به آینده

آینده‌پژوهی، هنر شکل دادن به آینده است، به شکلی که مطلوب آن جامعه باشد. در روایت‌ها وارد شده که بحث دوراندیشی، هنر است. به یک معنا، نگاه به آینده، نگاه هنرمحورانه است که این یک تعریف است. خیلی‌ها هم آینده‌پژوهی را هنر دانسته و بحث و مطرح کرده‌اند. در روایات هم بسیار زیاد است: «هَلِكُ مِنَ بَاعِ الْعَجَلِ بِالْعَجَلِ»؛ کسی که الآن خود را به خاطر آینده‌اش در معرض فروش قرار دهد، این هَلِكُ بَاعِ الْعَجَلِ بِالْعَجَلِ است. آینده، خود، حال‌ساز است. پیش از این می‌گفتند که گذشته، آینده ملتها را می‌سازد. امروزه نظر محققان و پژوهشگران این است که نگاه به آینده، طراحی آینده است که برای ما یک گذشته ساخته شده‌ای را می‌دهد.

ب) آینده‌پژوهی؛ دانش شناخت تغییرات

آینده‌پژوهی، دانش شناخت تغییرات و آمادگی برای مدیریت آن تغییر است؛ یعنی آینده‌پژوهی، تغییرات و نسبت بین این‌هاست. به قول ادوارد کورنیش، اگر ما در برابر تغییرات حاصل از نظام بین‌الملل کنونی، (تغییرات امروز) با تغییرات همراه نباشیم، زیر چرخ تغییرات خرد خواهیم شد، اما آن قدر نظام بین‌الملل امروز و جهان در حال تغییر سریع است که مکث کردن جایز نیست. باید استراتژی و مدیریت داشت. باید در این جهان پر از تغییر بتوان آن مدیریت اساسی و کلان را اعمال کرد.^۲

ج) آینده‌پژوهی؛ دانش ارزش‌محور

1 . Inayatullah, Sohail, *Questioning the Future*, Tamkang University, Taiwan, 2007 , p 30 .

2. ادوارد کورنیش، آینده‌پژوهی پیشرفته، سیاوش ملکی فر و فرخنده ملکی‌فر، چاپ اول، تهران، اندیشکده صنعت و فناوری، 1388، صص 20-35 .

تعریف دیگری که از آینده‌پژوهی وجود دارد، این است که آینده‌پژوهی، دانش ارزش‌محور است؛ چون موضوع آینده‌پژوهی، انسان است. انسان هم دارای ارزش و کرامت است و آن بحثی که در مورد آینده‌پژوهی سکولار و آینده‌پژوهی دینی مطرح می‌شود؛ یعنی آینده‌پژوهی سکولار و آینده‌پژوهی دینی، اساس و مبنایش همین جاست؛ یعنی رویکرد آینده‌پژوهی سکولار، انسان‌محور است؛ اما در تفکر دینی، ملاک، کرامت و تقوای الهی است. در آینده‌پژوهی با جهان بینی‌ها، فرهنگ‌ها، ایدئولوژی‌ها و امثال این‌ها مواجه خواهیم بود.

(د) آینده‌پژوهی؛ ملاک شناسایی موقعیت‌ها

اما یک نکته را باید در نظر داشت و آن نکته، این است که آینده‌پژوهی به ما توانایی می‌دهد که هم نگاه خودمان را بر پایه چشم‌انداز به آینده ایجاد کنیم. و هم این نگاه را حفظ کنیم. به یک معنا، شناسایی موقعیت‌ها، تدوین سیاست‌ها و شکل‌دهی به راهبردها؛ یعنی ابتدا موقعیت‌ها را شناسایی می‌کنیم، وقتی به این امر نائل شدیم، سیاست‌ها و استراتژی‌ها را تدوین می‌کنیم و بدین ترتیب، راهبردها شکل می‌گیرد^۱

تفاوت آینده‌پژوهی با برخی واژگان:

پیش بینی : پیش بینی زمانی مهمترین روش شناسی آینده اندیشی به شمار می رفت و سنت حاکم بر آینده اندیشی بوده است. اسلاتر در کتاب دانش‌واژه آینده پژوهی، پیش بینی را متضمن بهره گیری از داده های سری های زمانی می داند که از گذشته به دست می آمد، و کاربرد آن در بررسی مسیرهای روندهای آینده یا وقوع احتمالی وقایع آینده بوده است. و امروزه بیش از آنکه به عنوان یک روش مستقل باشد به عنوان یک ورودی مهم در امر تصمیم گیری به حساب می آید.^۲

اگرچه آغاز کار آینده پژوهی با سنت پیش بینی بوده است، اما پیش بینی با حدس و گمانه زنی پیرامون آینده صرفاً راجع به احتمالات بحث می کند و از این طریق داده های خود را به برنامه

1. محمدرحیم عیوضی، نشست علمی «آینده پژوهی و مطالعات دینی»، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، 28 خرداد 1388.

2. ریچارد اسلاتر، دانش‌واژه آینده‌پژوهی، عبدالمجید کرامت زاده و همکاران، چاپ اول، تهران، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، 1385، ص 19.

ریزی استراتژیک منتقل می کند. بنابراین پیش بینی فی نفسه ارزشی ندارد بلکه با پاسخ به پرسش های تصمیم گیران به ابزاری برای کمک به فرایند تصمیم گیری تبدیل می شود.^۱

شاید در خوش بینانه ترین حالت در نگاه به پیش بینی بتوان گفت که پیش بینی مترادف با کشف آینده است، که البته کشف آینده به مراتب فراتر از پیش بینی می باشد. اما شاید سوالی که در اینجا ممکن است پیش آید این است که اگر پیش بینی کشف آینده است پس چه فرقی میان آینده پژوهی و پیش بینی وجود دارد؟ پاسخ به این سوال روشن کننده تمایزات آینده پژوهی و پیش بینی می باشد. اولاً همانگونه که قبلاً نیز توضیح داده شد، آینده پژوهی مبتنی بر روش ها و ابزارهای علمی می باشد، پس آینده پژوهی «علم کشف آینده» می باشد. ثانیاً قدر متیقن از پیش بینی همان کشف آینده می باشد که این یک برداشت سنتی از پیش بینی می باشد و عموماً جنبه کمی و احصایی دارد. اما زمانی که این «کشف آینده» بر پایه یک رویکرد عقلانی و با روشهای علمی صورت گیرد، اگر چه در ظاهر و اصطلاح ممکن است پیش بینی نامیده شود اما چیز دیگریست به نام آینده پژوهی و دیگر آنکه کیفیت اکتشافی به خود می گیرد. در اینجا دیگر روش ها و ابزارهای سنتی پیش بینی کارآیی ندارند. نکته دیگر آنکه کشف آینده در چشم اندازهای بلندمدت در بسیاری از موارد با کشف «پارادایم های جدید» یا نوظهور همراه است. پارادایم هایی که حاکی از شکل گیری تحولات بنیادین یا تغییر مسیرهای کلی و اصولی در مسیرهایی است که الان در حال حرکت در آنها هستیم. از طرفی آینده دستخوش تغییرات فراوانی است که این تغییرات دیگر خطی نیستند، بنابراین کشف این تغییرات با روشها و ابزارهای سنتی پیش بینی امکان پذیر نیست. مضافاً بر اینکه کشف آینده بیش از آنکه بر پیش بینی متکی باشد، بر فضا سازی جمعی از طریق سازوکار و روشهای مشارکتی که آینده پژوهی پیشنهاد می کند متکی می باشد. در نهایت آنچه متمایز کننده اصلی این دو (آینده پژوهی و پیش بینی) می باشد، متصف شدن آینده پژوهی به خلق، طراحی و ساختن آینده مطلوب می باشد. کشف آینده مقدمه ایست برای خلق آینده (آینده سازی) به گونه آگاهانه، فاعلانه و پیش دستانه.^۲

1. همان، ص 8.

2. عبدالرضا عالی زاده، آینده پژوهی چه نسبتی با برنامه ریزی استراتژیک دارد؟، چاپ اول، تهران، انتشارات هنر رسانه اردیبهشت، 1388، ص 33

پیش گویی: اسلاتر تعریف خود را از پیش گویی اینگونه ارائه می دهد که پیش گویی یک نوع کوشش برای شناخت دقیق و همراه با قطعیت درباره برخی جنبه های آینده می باشد، اسلاتر معتقد است پیشگویی در حوزه هایی که از عناصر کیفی برخوردار هستند به مانند زمینه های اجتماعی، ارزشی ندارد. کما اینکه بسیاری از آینده پژوهان هم معتقدند که اگر پیش گویی امکان پذیر باشد، در این صورت نگرش های جبرگرایانه^۱ و در نتیجه آن حذف نقش انسانها در شکل دهی و ساختن آینده تقویت خواهند شد.^۲ بنابراین پیش گویی تلاشی برای پیشاپیش حدس زدن دقیق آن چیزی است که قطعاً اتفاق خواهد افتاد؛ در حالیکه پیش بینی صرفاً یک جمله شرطی است که به جای حدس زدن آینده بیان می کند تحت شرایط و مفروضات معینی چه اتفاقی می تواند بیفتد.^۳

آینده شناسی: آینده شناسی که برخی از آن با نام پیش گویی (نه پیش بینی) نیز یاد کرده اند، علیرغم مشابهت ظاهری، تفاوت اساسی با آینده پژوهی دارد. این تفاوت در این نکته نهفته است که آینده شناسی شناخت آینده به کمک ابزارهایی مانند وحی، علوم فراطبیعی، پیش گویی های پیامبرانه و دیگر روش های شهودی می باشد. آنچه قابل توجه می باشد این است که دیگر در اینجا آینده شناسی اقدامی علمی و کنش گرانه بر پایه آموزه های آینده پژوهی نیست. به بیان دیگر نوع نگرش این دو به ساحت آینده تفاوت عمده ای آینده پژوهی و آینده شناسی را رقم می زند. آینده شناسی با قطعیت از آینده ای جزئی و لایتغیر سخن می گوید، اما آینده پژوهی از چند آینده غیر قطعی و تغییرپذیر، محتمل و ممکن سخن می گوید.^۴

1. نگرش جبرگرا متضمن یک نوع باوری می باشد که فرد در مقابل تغییر روند رخدادها و وقایع (تقدیر) خود را ناتوان می بیند. در حالیکه در دیدگاه مقابل نگرش آینده گرا، انسانها و آینده گران، آینده تحت تأثیر اراده و کنش های بشری می باشد. در آموزه های اسلامی ما نیز به خوبی به این مطلب اشاره گردیده است که جبرگرایی به معنای اینکه انسانها در اتفاقات این عالم هیچ نقشی ندارند و همه مقدرات از قبل رقم خورده است مردود است و از طرفی اینکه قائل به تفویض همه امور به دست انسانها باشیم نیز مردود است بلکه بین الامرین انتخاب ماست که نشان دهنده این مطلب است که آینده نگری در آموزه های اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است، چرا که به انسانها توصیه می کند با اراده و اختیار خویش سرنوشت و آینده خود را رقم بزنند.

2. ریچارد اسلاتر و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش ها و ایده های آینده پژوهی، ص 27

3. جیمز دیتور، آینده پژوهی به عنوان دانش کاربردی، عقیل ملکی فر و سیداحمد ابراهیمی، مجله رهیافت، شماره 20، سال 1387، صص 102-103.

4. سعید خزایی، آسیب شناسی آینده پژوهی، مجله کشف آینده، شماره اول، شهریور 1388، صص 8-10.

آینده‌اندیشی (آینده‌نگری): آینده‌اندیشی یک نوع تلاش برای اثبات این مدعا می باشد که آینده دارای اهمیت است. آینده‌اندیشی رویکرد و روش هنجاری و رفتاری مشخصی را توصیه نمی‌کند. شاید بتوان گفت آینده‌اندیشی مقدمه ای است که برای ورود به آینده پژوهی باید از آن کمک گرفت، به تعبیری دیگر آینده اندیشی دالانی است که برای رسیدن به آینده پژوهی باید از آن گذشت. می توان گفت آنچه در زندگی روزمره امان در باب اهمیت آینده از نظرمان می گذرد به مانند توجه به آینده زندگی مان، یا توجه والدین به آینده فرزندانشان مبتنی بر یک رویکرد آینده اندیشانه می باشد و به تعبیر دقیق تر توجه به فرصت ها و تهدیدهایی که پیش روی ماست یک نوع آینده نگری می باشد. از طرفی آینده نگری اهمیت آینده را به ما گوشزد می نماید و از طرفی دیگر مبتنی بر رویکرد خاص علمی نمی باشد.

آینده‌نگاری: آینده نگاری ارتباط مستقیم با آینده پژوهی قرار دارد. اسلاتر آینده نگاری را یک ظرفیت عام بشری می داند که فرد را قادر می سازد تا در باب آینده بیندیشد و احتمالات آینده را بررسی و خلق و در مقابل آن واکنش نشان دهد.¹ آینده نگاری تلاشی در جهت دستیابی به آینده های ممکن و شناساندن آینده مطلوب و در نهایت چگونه رسیدن به آن و ساختن آینده می باشد. به جهت نزدیکی و شباهت میان روش های مورد استفاده در آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی بسیاری، آینده نگاری را بخشی از آینده پژوهی می دانند؛ اگرچه الزاما نمی توان گفت آینده نگاری زیرمجموعه ای از آینده پژوهی می باشد و آینده پژوهی را به عنوان تنها خاستگاه آینده نگاری دانست.² در مجموع می توان گفت «آینده نگاری یک ابزار سیاستی است که به هدایت رویدادهای معطوف به آینده های مطلوب(به جای آینده های ممکن و محتمل) کمک می کند. آینده نگاری استفاده عملی از مطالعات آینده پژوهی است؛ آینده نگاری خود یک فناوری است که همانند هر فناوری دیگری استفاده عملی از علم است(که در اینجا علم همان آینده پژوهی است). آینده نگاری، فناوری بهره گیری از دانش آینده پژوهی است، تا شما آینده مطلوب خود را بسازید، تا موضعی انفعالی در برابر آینده و تاریخ نداشته باشید.

1. ریچارد اسلاتر، دانش‌واژه آینده‌پژوهی، صص 19-20.

2. روح الله قدیری، بررسی و شناخت روش‌های مطالعه آینده، تهران، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، 1384، صص 6-7.

بنابراین تمام بحث آینده نگاری پیرامون آن است که چگونه از این ابزار سیاستی برای هدایت به آینده مطلوب استفاده نماییم.¹

تاریخچه و پیشینه آینده پژوهی:

همچون بررسی هر علم دیگری، در اینجا نیز می‌بایست به پیشینه و تاریخچه علم آینده‌پژوهی و آغاز و تکوین آن اشاره کنیم. به راستی تاریخچه آینده پژوهی به چه زمانی باز می‌گردد؟ آیا آینده پژوهی قدمتی چند صد ساله را دارد یا یک حوزه نوپا و جدیدی می‌باشد که پیش روی اندیشمندان قرار گرفته است؟ پاسخ به این سؤالات مستلزم روشن شدن این مطلب است که منظور از آینده پژوهی چیست؟ آیا منظور از آینده پژوهی کاوش پیرامون آینده و کشف آن بر مبنای پیش بینی می‌باشد؟ آیا صرفاً مطالعات مربوط به آینده بدون بهره‌گیری از ابزارهای علمی را می‌توان آینده پژوهی نامید؟ و یا منظور حوزه و رشته پژوهشی مستقلی می‌باشد که به صورت آکادمیک و در محافل دانشگاهی دنبال می‌گردد. آنچه امروزه تحت عنوان آینده پژوهی که مورد توجه اندیشمندان و دانشگاهیان قرار گرفته است، نامیده می‌شود حاصل فعل و انفعالات چند دهه اخیر می‌باشد. توجه به آینده و عنصر زمان اگرچه از دیرباز وجود داشته است، اما اینکه رشته و حوزه مستقلی در محافل علمی و دانشگاهی وجود داشته باشد به قرن اخیر باز می‌گردد.

1. ریشه‌های آغازین آینده‌پژوهی:

برای یافتن ریشه‌های آغازین آینده‌پژوهی باید به مقطع پیش از جنگ جهانی دوم برویم، جایی که نقطه عطف در بسیاری از حوزه‌ها می‌باشد. وندل بل معتقد است ریشه‌های آغازین آینده پژوهی به روزهای اولیه شکل‌گیری جوامع انسانی باز می‌گردد.² به بیان دیگر آینده نگری از بدو تولد افراد وجود داشته و روز به روز گسترده‌تر گردیده است. آینده‌پژوهی از اینجا سیر صعودی خود را تا تبدیل شدن به یک رشته دانشگاهی و آنچه امروز از آینده‌پژوهی یاد می‌شود طی کرده است. بنابراین اگرچه آینده پژوهی یک رشته جدید التأسیس می‌باشد اما توجه به آینده در تمام جوامع وجود داشته و مختص یک دوره خاص نیست اگرچه سیر تکاملی داشته

1. سونیا شفیع اردستانی و همکاران، راهنمای آینده نگاری فناوری یونیدو، گروه آینده نگاری سازمان توسعه ملل متحد(یونیدو)، 2 جلد، چاپ اول، تهران، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی، 1387، جلد 2، ص 3 و ج .

2. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies; pp xvii

است. وندل بل معتقد است در همه جوامع، برداشت‌هایی نسبت به زمان و آینده وجود داشته است، گرچه این برداشت‌ها ممکن است تفاوت‌هایی با یکدیگر نیز داشته باشد و در همه جا به صورت یکسان نباشد. این آینده‌نگری و توجه به آینده را می‌توان در هر حوزه‌ای مشاهده کرد.^۱ بعدها و با گذشت زمان، با ظهور و بروز اندیشه‌های آرمان‌گرایانه، توجه به آینده در بحث‌های اندیشمندان یوتوپیا^۲، نیز ادامه داشت. به باور بسیاری از صاحب‌نظران، آینده پژوهی به مثابه یک علم ریشه در مباحث آرمانشهری دارد.

به واقع نخستین فعالیت آینده‌پژوهی در قالب یک تحلیل علمی، در حدود سال‌های 1920-1933 میلادی، توسط یک گروه تحقیقاتی به سرپرستی ویلیام افاگبرن و در زمینه جامعه‌شناسی صورت گرفت. در سال 1945 مؤسسه تحقیقاتی که به «مؤسسه رند»^۳ مشهور می‌باشد توسط ژنرال اچ.اچ. آرنولد^۴ تاسیس گردید که کمک‌های فکری نیروی هوایی ایالات متحده را عهده دار بود. مؤسسه رند در میان موسسات و مراکزی که فعالیت فکری داشتند یکی از موثرترین‌ها بود. عمده دستاوردهای این مؤسسه از قبیل استراتژی‌ها، طرح‌ها و ایده‌ها، سیاست‌ها و... متضمن تفکر آینده‌نگرانه بود. اگرچه تشکیل این مؤسسه در ابتدا برای مطالعه مسائل نظامی بود اما آموزشگاهی برای آینده‌پژوهانی بود که از سال 1970 به بعد پروژه‌های غیرنظامی را به فعالیت‌های خود اضافه کردند. به هر صورت تأسیس این مؤسسه نقطه عطفی برای تشکیل مؤسسات دیگر گردید. این مطلب را نیز باید اضافه کرد که پیشرفت‌های «علوم سیاست‌گذاری»^۵ و «مطالعات ارزیابی»^۶ نیز در پیشبرد رشته آینده‌پژوهی مؤثر بود. چرا که این دو صیغه آینده‌محوری به خود گرفته بودند.^۷

1. ریچارد اسلاتر و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش‌ها و ایده‌های آینده‌پژوهی، ص 21.

2. Utopia

3. Rand

4. H.H.Arnold

5. Policy Sciences

6. Evaluation Research

7. ریچارد اسلاتر، و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش‌ها و ایده‌های آینده‌پژوهی، صص 26-40.

2. ریشه‌های مدرن آینده‌پژوهی:

فعالیت های مدرن آینده پژوهی به قرن بیستم باز می گردد، به گونه ای که می توان گفت یک نهضت جهانی در این قرن اتفاق افتاد، اگرچه این جنبش از دهه سوم قرن بیستم آغاز گردید اما رشد و گسترش آن در نیمه دوم اتفاق افتاد.¹ به واقع تکون آینده پژوهی مدرن به قبل از جنگ جهانی دوم در اروپا به ویژه فرانسه باز می گردد که پس از آن به آمریکا نیز کشیده شد. بدیهی است رویکردهای به آینده پژوهی در این کشورها متفاوت بوده است، در آمریکا آینده پژوهی با اتکا به سنت پیش بینی² به عنوان یک رویکرد نخبه گرایانه و فردگرایانه به کشف آینده شناخته می شد. چرا که این دو از ویژگی های بارز جامعه آمریکا به شمار می رود، و بالطبع این ویژگی ها در سنت آینده پژوهی این کشور منعکس می گردد.³ اما آینده پژوهی در ژاپن با اتکا به سنت آینده نگاری⁴ یک رویکرد کثرت گرا، چندصدایی و مبتنی بر مشارکت گروه ها و ذی نفعان مختلف از بخش های دولتی، خصوصی و دانشگاهی را ایجاد می کند.⁵

اگرچه می توان گفت تکامل مطالعات آینده پژوهی در ابتدا با انگیزه های تجاری و نظامی آغاز گردیده است، اما اندیشمندان و محققان علوم اجتماعی از دهه 1960 به بعد، به جهت فعالیت ها و کارهای عمیق آینده پژوهی، توجه خود را به رشته آینده پژوهی معطوف کردند و کاربردهای ابزاری پاسخگوی نیاز آنها نبودند و به همین جهت یک حوزه جدیدی را پایه ریزی کردند، که هدف و غایت این حوزه و رشته، شناسایی آینده کارآمد برای انسان ها و یافتن راه های رسیدن به آن می باشد. بنابراین در اواخر قرن بیستم، آینده پژوهی به یک رشته دانشگاهی ضروری تبدیل گردید.⁶ آغاز فعالیت های آکادمیک آینده پژوهی نیز به این عصر باز می گردد. وندل بل راجع به پیشینه آینده پژوهی در این مقطع این مطلب را بیان می کند که

1. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies; 2003, p xvii .

2. Forecasting

3. همانگونه که می دانیم علوم و دانش هایی چون آینده پژوهی، برنامه ریزی استراتژیک و مدیریت تحقیقات و فناوری در زمره علوم و فناوری های نرم می باشند، و بر خلاف علوم و فناوریهای سخت که ماهیت جهانی دارند باید از جهان بینی و ارزشهای بومی خود تغذیه گردند. به همین جهت است که سنت آینده پژوهی در کشورهای دیگر (ژاپن، آمریکا، فرانسه...) با یکدیگر تفاوت فاحشی دارند. رک: ریچارد اسلاتر، و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش ها و ایده های آینده پژوهی، ص ج .

4. Foresighting

5. ریچارد اسلاتر، و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش ها و ایده های آینده پژوهی، ص ج .

6. ریچارد اسلاتر، و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش ها و ایده های آینده پژوهی، ص 13 .

در سال های دهه 1960 رشته های آینده پژوهی شناخته شده بود. انتشار کتب متعدد در این زمینه به مانند کتاب «تصویر آینده» نوشته اف ال پولاک¹ در سال 1951، کتاب «هنر حدس زدن» نوشته بی.د. جوونل² در سال 1964 و کتب دیگر و همچنین تشکیل گروه ها، سازمانها و انجمن های تخصصی آینده پژوهی از جمله «انجمن آینده جهان»³ در سال 1966 توسط ادوارد کورنیش⁴ شاهدهی بر این مدعا و نشانه هایی از پیدایش این رشته بود.⁵

در سال 1967 میلادی، اولین کنفرانس جهانی «آینده پژوهی» در اسلو برگزار شد. این اجلاس و شرکت کنندگان آن، به عنوان منبعی برای تدوین کتاب بشریت در سال 2000 میلادی مورد استفاده قرار گرفت. این کتاب توسط دو تن از اعضای اصلی اجلاس، یعنی، روبرت یونگ⁶ و جان گالتون⁷ نوشته شد. پس از این سالها، در دهه 90 میلادی، افرادی همچون ریک اسلاتر⁸ و رولف کربیج⁹، نقش عمده ای در مطالعات آینده پژوهی ایفا کردند.¹⁰

وندل بل معتقد است که با نگارش کتاب جامعه شناسی آینده در سال 1971 توسط او، آینده پژوهی دوران گسترش خود را آغاز کرده است، این گسترش شامل کتب و آثار منتشر شده و همچنین سازمان های مرتبط با آینده پژوهی می باشد؛ گسترشی که به سوی پیچیدگی روش شناختی، تجارب عملی، پیچیدگی مفهومی و نظری، روشنی هدف و حرفه ای شدن متمایل می باشد. البته در این مسیر پستی و بلندی هایی نیز وجود داشته است.¹¹

بنابراین با پایان این دوره ما شاهد این هستیم که آینده پژوهی مورد اقبال بسیاری از افراد و مراکز قرار گرفته است و از همین رو، نشریات و مجلات معتبر و تخصصی در باب آینده پژوهی انتشار یافته اند و مقالات متعددی راجع به بحث مطالعات آینده نگاشته شده است و فراتر از

1. F.L.Polak

2. Bertrand de Jpuvenel

3. World Future Society

4. E.Cornish

5. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies, 2003, p 11 .

6. مؤسس آینده پژوهی وین .

7. رئیس فدراسیون جهانی آینده پژوهی .

8. بنیان گذار مرکز آینده پژوهی استرالیا .

9. مؤلف کتاب آینده پژوهی و سیاست .

10. ریچارد اسلاتر، و همکاران، نواندیشی برای هزاره نوین؛ مفاهیم، روش ها و ایده های آینده پژوهی، ص 24 .

11. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies, 2003, p xxviii .

این بسیاری از متخصصان حوزه های دیگر نیز بحث های خود را از طریق بحث های آینده پژوهی دنبال کرده اند.

اهمیت و ضرورت آینده پژوهی:

امروزه اهمیت و ضرورت «آینده پژوهی» بر کسی پوشیده نیست؛ زیرا برای رویارویی با تغییرات اقتصادی و اجتماعی، سیستم های علمی و تکنولوژی، بایستی یا از طریق سازگار کردن تکنولوژی های فعلی و یا ایجاد و به کارگیری تکنولوژی های جدید، قادر به پاسخ گویی و تغییر باشند. ارزش آینده پژوهی در آن است که یک فرصت ساختار یافته را برای نگاه به آینده، و بررسی نقش علم و تکنولوژی در آینده فراهم می آورد و بدین ترتیب، زمینه و بستری مناسب را جهت سیاست گذاری علم و تکنولوژی برای کشورها فراهم می کند¹

آینده پژوهی به منزله دانشی راهبردی از سوی افراد، جوامع و سازمان ها مورد استقبال قرار گرفته است و اینک در حوزه های کشف و ساخت آینده، تأثیری شگرف بر حوزه های تصمیم گیری دارد. این دانش نوپا در کشور ما نیز با اقبال عمومی همراه شده است.² توجه و تأکید مقام معظم رهبری به کاربرست آینده پژوهی و توجه به چشم انداز از مصادیق اهمیت آینده پژوهی است.³ مجامع علمی و دانشگاهی به ویژه در سطوح عالی به جهت در اختیار داشتن توان فوق العاده و نیروی انسانی عظیم، باید به عنوان پیشگامان این عرصه، آینده پژوهی را به عنوان یک استراتژی آموزشی - پژوهشی و هسته اصلی تمام سطوح به کار گیرند. چرا که از طرفی آینده پژوهی چشم انداز جامعی است که مجموعه ایی منسجم از تئوری و عمل را در خود جای داده است، و از طرف دیگر آینده پژوهی خود چشم اندازی از آینده متشکل از ادبیات غنی و روش ها را برای ساختن آینده های ماندگار در اختیار ما می گذارد.

1. گروه مدیریت تکنولوژی مرکز صنایع نوین، گزارش اول، وزارت صنایع و معادن، خرداد 1381، صص 30-40
2. در واقع، آینده پژوهی، دانشی به شدت ارزش بنیاد است و ارتباطی تنگاتنگ با ارزش ها و باورهای یک جامعه دارد. بر این اساس، بازنگری در این دانش و مقایسه تطبیقی آن با مفاهیم کلی آینده پژوهی دینی؛ به ویژه آینده پژوهی اسلامی - مهدوی، ضروری به نظر می رسد. آموزه های دینی اسلام، سرشار از ذخایر و دستمایه های ضروری برای تئوریزه کردن روایت اسلامی از آینده پژوهی است. این اقدام می تواند زمینه روایتی بومی از آینده پژوهی باشد.
3. سعید خزایی، نشست علمی «آینده پژوهی و تبلیغ (بررسی چشم اندازهای تبلیغات دینی در آینده)»، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، 11 آبان 1391.

البته برای آنکه مطالعات آینده پژوهی به جریان غالب فکری جامعه تبدیل گردد و تحقیق و پژوهش درباره آینده و مطالعات آینده به توان واقعی خود دست یابد، باید مبنای کار خود را بر اساس رویکردها و روش های پایدارتر و عمیق تر از قبیل استفاده از ابزارهای آینده پژوهی منتقدانه برای انتقال مجدد ارزش های فرهنگی ریشه دار، تبیین بیشتر نقش آینده پژوهی برای افراد و... استوار سازد.^۱

اگر بخواهیم ضرورت آینده پژوهی را در چند مورد بیان کنیم، می توان گفت:

1. برنامه ریزی و انجام هر نوع فعالیت در جهت اعتلای نظام و موسسات، بدون آینده پژوهی، پویایی خود را از دست می دهد.
2. عدم تحلیل رویدادهای آتی، چه از نوع تهدید چه از نوع فرصت، ممکن است برای سازمان ها و نظام خطر ساز باشد.
3. پیشرفت علم و تکنولوژی، رشد فزاینده جمعیت و انتظارات جامعه از نظام، برنامه ریز و سیاستگذار را ناچار می کند تا از تکنیک ها و روش های آینده پژوهی استفاده نماید.
4. تحول در کلیه شئون جامعه، اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عصر کنونی، برنامه ریز را ملزم به شناسایی و آزمایش متغیرهایی که باعث تأثیر بر نظام و خرده سیستم ها می گردد، می نماید.^۲
5. آینده پژوهی به عنوان ابزاری در دست مدیران و سیاست گذاران به ما کمک می کند تا بتوانیم آینده ای ممکن و مطلوب را برای سازمان ها و جامعه ترسیم کنیم؛
6. یکی از اصول آینده پژوهی این است که آینده محتوم نیست و اراده انسان ها در پدید آمدن آن تأثیر دارد؛ بنابراین آینده پژوهی، تقویت کننده فرهنگ امید است.
7. روش های آینده پژوهی مبتنی بر گرفتن آرای صاحب نظران در دسترس و کاستن واگرایی بین این آراست. خود این امر موجب ظهور وحدتی نسبی بین صاحب نظران

1. Bell, Wendell; Foundations of Futures Studies, 2003, p xxviii .

2. سیدجمال الدین طبیبی، جایگاه آینده نگری در برنامه ریزی آموزش عالی، پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، شماره 9، بهار 1374، صص 42-43

می شود. و این وحدت هم به نوبه خود، یکی از مقدمات تحقق آینده ممکن و مطلوب را فراهم می آورد؛ بنابراین آینده پژوهی موجب پدید آمدن وحدت کارآمد ملی می شود.^۱

1. عبدالرحیم پدرام و عباس جلالی وند، آشنایی با آینده پژوهی (مجموعه کتابچه های آموزشی آینده پژوهی)، 7 جلد، تهران؛ مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری و دفاعی، 1390، جلد اول، صص 4-5.

گفتار دوم: مطالعات سیاسی

تعریف علم سیاست:

همان‌گونه که از تعاریف مرسوم در کتب علوم سیاسی آمده است، علم سیاست، بخشی از علوم اجتماعی است که با مطالعه دولت، حکومت و سیاست در ارتباط است. ارسطو این علم را به عنوان مطالعه حکومت تعریف می‌کند. این علم بسیار زیاد با سیاست در عرصه نظر و در میدان عمل، تحلیل نظام‌های سیاسی و رفتارهای سیاسی سر و کار دارد. اندیشمندان سیاسی، خود را درگیر در شناسایی ارتباطات اساسی میان شرایط و تحولات سیاسی می‌بینند و از طریق این کار سعی در ساختن اصولی اساسی برای منظم کردن علم سیاست و پیش‌بینی کارهای سیاسی در جای جای دنیا دارند. همچنین لازم به ذکر است که علم سیاست با رشته‌های دیگر هم تداخل دارد؛ از جمله، اقتصاد، حقوق، روان‌شناسی، تاریخ، مردم‌شناسی، حقوق اداری، سیاست عمومی، سیاست ملی، ارتباطات بین‌الملل، سیاست تطبیقی، جامعه‌شناسی، موسسات سیاسی و نظریه‌های سیاسی. گرچه قرن نوزدهم را زمان تدوین تمام شاخه‌های علوم اجتماعی می‌دانند، اما علم سیاست، ریشه‌هایی در دوران باستان دارد؛ در واقع، این علم تقریباً ۲۵۰۰ سال پیش توسط کارهای افلاطون و ارسطو سازمان یافت.^۱

برای واژه سیاست معانی بسیار زیاد و متفاوتی توسط صاحب‌نظران به کار رفته است، اما می‌توان مهم‌ترین معانی که به صورت دسته‌بندی ارائه شده است را بدین صورت بیان نمود:

الف: سیاست به معنای «علم قدرت»:

عده‌ای از نظریه‌پردازان غربی مانند: فرانکل، ماکیاول، فرانکلین لووان بومرور، نیچه و ...، علم سیاست را «علم قدرت» دانسته‌اند. اگر چه این تعریف دست کم در عمل از ابتدای تشکیل حکومت‌ها در جامعه‌ی بشری وجود داشت، اما شاید تدوین کلاسیک این تعریف به «موریس دوورژه» بر می‌گردد.^۲

ب - سیاست به معنای «علم دولت»

1. حسین بشیریه، آموزش دانش سیاسی: مبانی علم سیاست نظری و تاسیسی، تهران: موسسه نگاه معاصر، ۱۳۸۲، صص 10-20.

2. موریس دوورژه، اصول علم سیاست، ابوالفضل قاضی شریعت پناهی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات میزان، 1381، صص 17-18.

عده‌ای دیگر از نظریه‌پردازان غربی، نظریه‌ی فوق را تعدیل کرده و بیان داشته‌اند که سیاست یعنی «علم دولت» و منظور علمی است که رفتار دولت را مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد.^۱ نظریه‌پرداز مشهور رافائل بر این نظر است: «آن چه به دولت مربوط می‌شود یک امر سیاسی است» و بلونشلی نظریه‌پرداز مشهور دیگر نیز می‌گوید: «علم سیاست به معنای درست کلمه، علمی است که دولت را بررسی می‌کند».^۲

البته تعاریف متفرقه نیز بسیار ارائه شده است و یا بسیاری از تعاریف تلفیقی استفاده کرده‌اند. با اوج گرفتن مکتب اثبات‌گرایی اصطلاح علوم سیاسی نیز رواج پیدا کرد، پیش از آن واژه «سیاست» کاربرد بیشتری داشت. علم سیاست که رشته‌ای از رشته‌های زیرمجموعه علوم اجتماعی می‌باشد در پی کشف نظم و قواعد است. به مانند بسیاری از علوم دیگر، علم سیاست را نیز می‌توان از حیث برخورداری از قابلیت پیشینی، روشمند بودن، تعمیم پذیر بودن و ... بحث کرد.

ویژگی های علوم سیاسی:

اگر بخواهیم ویژگی‌های اصلی علوم سیاسی را برشماریم می‌توانیم به موارد ذیل اشاره‌ای داشته باشیم:

تخصصی بودن علوم سیاسی: دانشمند علوم سیاسی باید مفاهیم خود را به صورت علمی و دقیق مورد بررسی قرار دهد و ضمناً ماهیت و چگونگی اندازه‌گیری آنها را نیز مشخص کند.

عدم توافق درباره روش: مسئله روش شناسی، یکی از مسائل مورد توجه اندیشمندان متقدم و متأخر علم سیاست بوده است. هر یک از این اندیشمندان روش و رویکرد خاصی را برگزیدند. تكثر روشی در علوم سیاسی باعث شده دسته‌بندی‌هایی در این باره صورت بگیرد: الف) روش تاریخی؛ ب) روش مشاهده؛ پ) روش تجربی؛ ث) روش تطبیقی یا مقایسه‌ای؛ ج) روش فلسفی.^۳ برخی نیز از روش‌های تلفیقی و برخی علم سیاست را به روش‌های کمی و کیفی تقسیم کرده‌اند، که روش‌های کمی روش‌های اثبات‌گرایانه و روش‌های کیفی، روش‌های

1. اندرو وینسنت، نظریه‌های دولت، حسین بشیریه، چاپ اول، تهران، نشر نی، 1371، ص 20.

2. همان، ص 20.

3. عبدالرحمن عالم، بنیادهای علم سیاست، چاپ اول، تهران، نشر نی، 1387، ص 50.

پدیدارشناسانه می باشند. تفاوت این دو در جزء گرایانه و قیاسی بودن روش های کمی (مانند روش موردی، روش میدانی، روش علی - قیاسی و...) و کل گرایانه و استقرایی بودن روش های کیفی (روش پژوهش توصیفی، روش تفهیمی و...) می باشد.

چندوجهی بودن علوم سیاسی: در علوم سیاسی، محقق برای بررسی یک پدیده، ممکن است با چندین علت مواجه باشد.

تکرارپذیر بودن پژوهش های علوم سیاسی: فارغ از نتیجه یک پژوهش که دانشمندی در زمینه علوم سیاسی انجام داده باشد، دانشمند دیگری نیز می تواند همین پژوهش را انجام دهد.

آزمایش پذیر بودن علوم سیاسی: آزمایش، یک حقیقت غالب در بررسی های سیاسی می باشد، البته همیشه و به طور یقینی امکان تحقق آن نیست.

منطقی بودن علوم سیاسی: درک منطقی قدرت و رفتار دولت ها هدف علوم سیاسی می باشد. و این به معنای منطقی بودن همه رفتار دولت ها نیست، بلکه درک دانشمند مهم است.

پویایی علوم سیاسی: دولت ها به عنوان یکی از مهمترین مقوله های مورد بررسی علم سیاست، میل به پیشرفت دارند، بالتبع علم سیاست نیز با پیوند میان گذشته و حال و آینده، تلاش دارد این امر محقق شود.

توانایی پیش بینی: علوم سیاسی با شناسایی کنش های اجتماعی و سیاسی انسان ها، قدرت پیش بینی و پیش گیری نسبت به فعالیت های اجتماعی را به دنبال دارد. البته در قیاس با علوم طبیعی به دلیل تنوع بیشتر در رفتارها و کنش و واکنش انسان ها، از پیچیدگی بیشتری برخوردار است.

بومیت پذیری علم سیاست: ظهور و سقوط نظام های سیاسی با درجه اقتدار متفاوت، فرهنگ ها و ارزشهای متنوع و...زمینه های بومی نگری این دانش را فراهم آورده اند.¹

اما پس از بیان مفهوم علم سیاست، آنچه توضیح آن در این جا ضروری است این است که در این پژوهش ما به دنبال کاربرد آینده پژوهی در مطالعات سیاسی به معنای اعم هستیم،

1. محمدرحیم عیوضی و علی نوازی، جایگاه آینده پژوهی در مطالعات علوم سیاسی، مجموعه مقالات همایش ملی آینده پژوهی، تهران، 1391، ص 69.

مطالعاتی که در برگیرنده تمامی حوزه های این علم باشد. امروزه تقسیم بندی هایی که از این علم در محافل آکادمیک و دانشگاهی صورت گرفته است بر مبنای گرایش های مختلف می باشد، به بیانی علوم سیاسی به معنای اعم خود دارای گرایشاتی می باشد که هر کدام حوزه مطالعات خاصی را مدنظر دارند، به عنوان نمونه مطالعات روابط بین الملل که از جمله رشته های نوپا در عالم سیاست به شمار می رود تمرکز اصلی خود را بر روی مباحث روابط بین کشورها و تعاملات آنها گذاشته است. دانشمندان این رشته درصدد کشف و تبیین ریشه ها و چگونگی رفتار دولت ها در صحنه بین المللی هستند. بنابراین موضوع اصلی این رشته کشف، بررسی و علت کاوی رفتار دولت ها و البته مجامع بین المللی در عرصه بین الملل می باشد. و یا در گرایش علوم سیاسی ما به بررسی اندیشه ها و نظریه های سیاسی و کارکرد آنها در عرصه جامعه می پردازیم. و همینطور مطالعات سیاست خارجی، مطالعات اندیشه سیاسی، مطالعات جامعه شناسی سیاسی و... که هر کدام از اینها در قلمرو خود مباحث تخصصی دارند. اما در این پژوهش ما همانگونه که در سوالات فرعی نیز بیان کردیم به دنبال شناسایی کاربرد آینده پژوهی در هر سه قلمرو مطالعات اندیشه ای، جامعه شناسی سیاسی و روابط بین الملل هستیم. چرا که این سه حوزه، حوزه های اصلی علوم سیاسی و مطالعات سیاسی می باشند.

البته ذکر این نکته ضروری است که آنچه امروزه مردم به نام سیاست و مسائل سیاسی می شناسند با سیاست به مفهومی که در رشته علوم سیاسی مطرح است، تفاوت دارد. علوم سیاسی کارش بررسی اندیشه ها و نظریه های سیاسی و کارکرد آنها در عرصه جامعه است. به بیان دیگر رشته علوم سیاسی یعنی ارائه یکسری نظریه ها و یا یکسری ابزارها و راهکارهایی که با توجه به آنها هر جامعه شرائط و مشکلات حال را بررسی کرده و از پیش رو برمی دارد و برای حرکتها و اقدامات بعدی که ترسیم فضا برای مسیر آینده باشد، برنامه ریزی می کند.

بنابراین مراد ما در این پژوهش از مطالعات سیاسی، رشته ها و گرایش های مختلف علوم سیاسی می باشد که ما به علت اهمیت سه گرایش اندیشه سیاسی، جامعه شناسی سیاسی و روابط بین الملل صرفا به این سه حوزه پرداخته ایم.

جمع بندی فصل اول:

در فصل اول پژوهش حاضر که به کلیات و مفاهیم اختصاص داشت، بحث در دو گفتار آورده شده است، گفتار اول به طور جامع و کامل به بحث درباره مفاهیم «آینده پژوهی» اختصاص داشت: ما در ابتدا به تعریف آینده پژوهی پرداختیم، برای شناسایی جامع ترین تعریف نیاز بود تا دسته بندی جامعی از تعاریف ارائه شده صورت بگیرد، به گونه ای که تعاریف ارائه شده از آینده پژوهان را ذیل یکی از دسته بندی ها قرار دادیم و در نهایت تعریفی که مدنظر پژوهشمان بود را ارائه کردیم؛ البته برای این مهم، نیز بایستی تمایزات حوزه آینده پژوهی به عنوان یک دانش و علم با دیگر واژگان و مفاهیم که مربوط به مطالعه آینده می باشد روشن می شد که ما بخشی را نیز به تمایزات آینده پژوهی با مفاهیم دیگر اختصاص دادیم. در ادامه به تاریخچه و پیشینه آینده پژوهی اشاره کردیم و سعی شد تصویری روشن از خاستگاه این دانش ارائه گردد. و در نهایت بخش پایانی گفتار اول ما اهمیت و ضرورت آینده پژوهی را ترسیم کردیم؛ چرایی توجه به این دانش و ضرورت آینده پژوهی از بحث های این گفتار می باشد.

در گفتار دوم فصل، به بحث درباره مطالعات سیاسی و مفهوم علم سیاست پرداختیم و ویژگی های علم سیاست را برشمردیم و برای آنکه هدف از حوزه علوم سیاسی که آینده پژوهی در آن کاربرد دارد روشن شود، عرصه ها و گرایش های علوم سیاسی را عنوان نمودیم.